

EL LLOC DE FLIX A LES TERRES DE L'EBRE

XAVIER VEGA CASTELLVÍ

Filòsof

[Data de lliurament i acceptació: juny de 2018]

PARAULES CLAU:

Flix, indústria,
modernitat, Ebre

PALABRAS CLAVE:

Flix, industria,
modernidad, Ebro

KEY WORDS:

Flix, industry,
modernising, Ebro

RESUM

Flix forma part, indubtablement, de les Terres de l'Ebre, però la seva relació amb la regió i amb la seva capital, Tortosa, ha estat peculiar al llarg dels darrers sis-cents anys d'història, per tres raons: la seva situació excèntrica a l'extrem nord de la regió, la seva vinculació política i administrativa a la ciutat de Barcelona durant més de tres segles i la seva condició industrial en un territori eminentment agrícola. La tardana incorporació mental a la regió ebrenc es produeix a partir d'un projecte de futur després de la lluita contra el transvasament, més que des d'una tradició secular compartida.

RESUMEN

Flix forma parte, sin duda, de las Terres de l'Ebre, pero su relación con la región y con su capital, Tortosa, ha sido peculiar a lo largo de los últimos seiscientos años de historia, por tres razones: su situación excéntrica en el extremo norte de la región, su vinculación política y administrativa con la ciudad de Barcelona durante más de tres siglos y su condición industrial en un territorio eminentemente agrícola. La tardía incorporación mental a la región del Ebro se produce

a partir de un proyecto de futuro que nace en la lucha contra el trasvase, más que desde una tradición secular compartida.

ABSTRACT

Flix undoubtedly forms part of the Terres de l'Ebre, but its relationship with it, and its capital, Tortosa, has been a peculiar one over the last 600 years of history. There are three reasons for this: its excentric location in the extreme north of the region; its political and administrative links with the city of Barcelona for more than three centuries; and the fact that it is an industrial town in a markedly agricultural area. The minds of its inhabitants were finally won over to the Ebro area based on the struggle against the transfer of water from the river rather than due to a shared tradition going back centuries.

FLIX, FRONTERA I FRONTISSA

La regió de les Terres de l'Ebre¹ és un territori marcat pel riu que el travessa i envoltat de tota mena de tòpics i equívocs. Frontera entre el Principat, el País Valencià i la Franja de Ponent, amb la seva poderosa tradició fluvial es distingeix de la Catalunya Vella, pirinenca i mediterrània, d'arrels carolíngies, que arrenquen d'ençà que cap al segle IX, els primers comtats catalans ho eren de l'imperi dels francs. Si recordem que Tortosa i el seu *hinterland* van pertànyer a al-Àndalus fins la seva conquesta per Ramon Berenguer IV, l'any 1148, podrem entendre la persistència del component morisc de l'Ebre en la toponímia, el lèxic i en certs costums i tradicions, així com el fet evident que aquestes terres de frontera són, alhora, una frontissa entre el Principat i les terres de l'altra banda del Sénia.²

El propòsit d'aquest article és explicar que la vila de Flix ha jugat històricament un paper similar, de frontera i de frontissa, entre l'Ebre i la resta del Principat, i ho farem a partir de quatre consideracions: 1. Que és un poble (geogràficament) excèntric; 2. Que va ser un carrer de Barcelona; 3. Que és un poble (sociològicament) excèntric; i 4. Que s'incorpora molt tardanament a la regió.

1. Un poble excèntric (geogràficament)

Des d'un punt de vista geogràfic, Flix és un poble perifèric, excèntric, en el sentit literal del terme. En efecte, es troba relativament allunyat del centre o dels centres geogràfics, demogràfics i polítics que l'envolten, atès que el separen

“SI RECORDEM QUE
TORTOSA I EL SEU
HINTERLAND VAN
PERTÀNYER A
AL-ÀNDALUS FINS
LA SEVA CONQUESTA
PER RAMON
BERENGUER IV,
L'ANY 1148, PODREM
ENTENDRE LA
PERSISTÈNCIA DEL
COMPONENT MORISC
DE L'EBRE EN LA
TOPONÍMIA, EL LÈXIC
I EN CERTS COSTUMS
I TRADICIONS, AIXÍ
COM EL FET EVIDENT
QUE AQUESTES
TERRES DE FRONTERA
SÓN, ALHORA, UNA
FRONTISSA ENTRE
EL PRINCIPAT I LES
TERRES DE L'ALTRA
BANDA DEL SÉNIA.”

72 quilòmetres de Tortosa, 63 de Lleida i 66 de Reus, de manera que se situa en una mena de cruïlla equidistant que explica una certa indefinició territorial que històricament l'ha caracteritzat. Amb una extensió de 117 km² —la meitat de Tortosa, el doble de Reus i similar al de la ciutat de Barcelona— la vila se situa a l'extrem nord de la Ribera d'Ebre i de les Terres de l'Ebre. El seu terme municipal limita, al nord, amb les comarques del Segrià (Maials, Llardecans) i les Garrigues (Bovera, la Granadella i Bellaguarda), al nord-est amb el Priorat (la Bisbal, Margalef), i a l'oest, amb la Terra Alta (la Fatarella). En aquesta mateixa direcció oest, només quinze quilòmetres el separen de Faió, a la comarca del Matarranya (la Franja), un territori amb qui manté llaços mil·lenaris a través de l'Ebre.

La seva parla, una variant del català occidental, és l'expressió de la seva situació geogràfica, a mig camí entre Lleida i Tortosa. La vinculació històrica entre Flix i Lleida la remarcava Vidal Vidal a *Les rutes de Ponent*,³ tot recordant Josep Lladonosa, quan qualificava Flix com “la clau de Lleida” i, de fet, els paers de la ciutat van contribuir econòmicament a la fortificació la nostra vila, com a mesura preventiva de protecció de la capital de la terra ferma. Els mapes històrics mostren la línia estratègica de fortificacions Tortosa-Miravet-Flix-Lleida, de manera que, quan algun exèrcit assaltava el castell de Flix, els lleidatans posaven les barbes en remull.

El cens de 2017 indica que té 3.605 habitants,⁴ però al llarg del segle xx ha estat la concentració demogràfica més important del triangle Tortosa-Lleida-Reus, amb un màxim de 5.418 habitants de l'any 1960 (quan, per exemple, Móra d'Ebre, la capital de la comarca, en tenia 3.756, mentre que Gandesa en tenia 2.778 i Falset, 2.484). A partir de l'any 1990 cau per sota dels 5.000 habitants i al llarg del segle xxi el dego-teig ha estat constatat. L'estudi de les dades demogràfiques dels darrers cent anys mostra unes oscil·lacions pròpies d'una societat molt dinàmica, de comportament urbà, en la mesura que es troba sotmesa als sobtats i dramàtics canvis socioeconòmics i polítics que caracteritzen la nostra recent història nacional. Les dades que segueixen resulten força eloqüents: el 1920 té 3.275 habitants, que el 1930 pugen fins als 3.374, per desaparar-se fins als 4.346 del 1936, un augment del 29% en sis anys que mostren que l'etapa de la Generalitat republicana constitueix una mena d'edat d'or de la vila, a causa del seu creixement industrial. El cens de 1940, després de la desfeta, amb 3.306 habitants i una pèrdua de 1.040 habitants, significa la tràgica minva d'un 24% de població en quatre anys, més d'un miler de morts, empresonats, desplaçats o exiliats que indiquen la cruesa de la guerra iniciada amb el cop d'estat franquista.

La represa econòmica dels anys 50, amb la reconstrucció de la fàbrica —greument danyada per almenys 22 bombardejos feixistes— i la inauguració, el 1948, de la central hidroelèctrica que havia de garantir les futures ampliacions de la fàbrica, foren les bases econòmiques d'un creixement demogràfic que l'any 1955 duia als 4.430 habitants i que, en només cinc anys, augmentaren un 19%, fins al màxim ja consignat dels 5.418 de l'any 1960, una població de dret a la qual hi podem afegir algun centenar d'habitants de població flotant —la pròpia de les grans construccions industrials, amb operaris eventuals, d'empreses subcontractades i passavolants— que va suposar la concentració més important que hi ha hagut en tota la història de la comarca. Però la indefinició territorial de Flix, aquesta situació en el centre d'una mena de terra de ningú, no va millorar amb el continuat creixement industrial dels primers setanta anys del segle xx, per raons que

més avall tindrem ocasió d'analitzar, però que ja podem avançar: la incapacitat flixanca per bastir una xarxa sòlida de comerços i serveis que pogués atreure els pobles veïns. De manera que, quan Jordi Pujol definia Flix com “un cul de sac”, en la seva primera visita del 28 de juny de 1981, certament va irritar els parroquians que el van rebre, perquè els atacs de sinceritat solen molestar, especialment quan són per dir veritats evidents: que Flix no té una comarca i, en la mesura que el riu i el tren perdien rellevància com a mitjà de transport, la vila esdevenia cada cop més irrellevant i més excèntrica.⁵

2. Un carrer de Barcelona

Una de les coses que sorprenen el foraster que visita Flix és l'escut de la ciutat de Barcelona que hi ha a la façana de l'ajuntament vell, al carrer Major. Hi és des del 1905, quan van enderrocar la porta de la muralla on estava situat, a l'inici del camí d'Ascó⁶ i, tot i que té inscrita la data de 1629, Flix havia adquirit l'estatus jurídic de carrer de Barcelona molt abans, l'any 1398.⁷ Les circumstàncies d'aquest fet, que havia de ser decisiu per a la vila i per a la regió, cal situar-les en el context de la crisi agrària que sacsejaria les illes de Sardenya i Sicília, que, al llarg de la segona meitat del segle XIV, havien estat les grans proveïdores de blat de la Ciutat Comtal. El fet és que, en els darrers anys del segle, després que els catalans sufoquessin amb grans dificultats la revolta dels sards (1383),⁸ i després de l'expedició de l'infant Martí a Sicília (1392),⁹ es produïa l'estroncament d'aquests importants graners, que van passar a ser deficitaris. El 1398, el Consell de Cent considerà peremptòria la necessitat d'assegurar l'abastiment de blat aragonès i castellà a través de l'Ebre, però aquesta era una via que en el seu tram final estava controlada per Tortosa, que imposava uns aranzels considerats abusius pels consellers. Aquestes circumstàncies coincidien amb la posada a la venda de la vila de Flix, a causa de les greus dificultats econòmiques que travessaven els seus senyors, els Santcliment de Lleida,¹⁰ de manera que l'adquisició de Flix per Barcelona solucionava el problema del gra de la ciutat i alleujava els problemes econòmics de la família lleidatana. Però l'acord no va ser satisfactori per a tothom.

Artur Bladé i Desumvila relacionava la compra de Flix per Barcelona amb els orígens del tortosinisme, la ideologia ultraconservadora, antibarcelonina i anticatalana que fins ben entrada la segona meitat del segle XX havia de dominar la política tortosina. A *Visió de l'Ebre català* (1983), escrivia “Com era d'esperar, Tortosa se'n ressentí com d'un greuge, perquè a ningú no agrada que el perjudiquin. I tot plegat podria explicar l'afirmació tortosinista, crit d'autonomia comarcal oposat al centralisme del cap i casal”.¹¹ De manera que en les circumstàncies històriques de Flix a la baixa edat mitjana hi hauria les arrels del ressentiment de personatges com el cacic Joaquim Bau, que durant la dictadura de Primo de Rivera intentà constituir la província de Tortosa i separar-la de Catalunya, o de l'historiador Enric Bayerri i el folklorista Joan Moreira, que li donaren cobertura intel·lectual.

Al seu llibre *Flix al segle XVII*,¹² Jaume Masip i Pere Muñoz han referit les importants conseqüències polítiques i militars que va tenir per a la vila la seva annexió a Barcelona, especialment en el període comprès entre la Guerra dels Segadors (1640-1652) i la de Successió (1701-1715). La causa va ser la situació estratègica que tenia la seva fortalesa, que era clau per al control de l'Ebre, perquè com escrivia un cronista castellà, Antonio

Valladares, era “de gran consecuencia, pues tomada queda franco todo aquel País, que es fertilísimo hasta Tortosa y frontera de Valencia”¹³. I, en la mesura que van ser conflictes internacionals, van estar farcits d'episodis bèl·lics que podem trobar consignats en una diversitat d'arxius nacionals i europeus i en desenes de llibres d'història, com és el cas de *Le siècle de Louis XIV* de Voltaire (1751), que conté la famosa apologia de Catalunya i els catalans. Tanmateix, més enllà de les gestes més o menys glorioses dels exèrcits, la seva concreció en la vida quotidiana del poble menut van significar dolor, mort, destrucció, patiment, misèria i fam, i només cal recordar els sis setges que van patir els flixancos en tan sols set anys: el gener de 1643, el març de 1643, el setembre de 1643, l'agost de 1648 i el setembre de 1650, quan la plaça caigué en mans dels espanyols.¹⁴

3. Un poble excèntric (sociològicament): la fàbrica, 1897

Si pensem en el Flix de les darreries del segle XIX, haurem de concloure que tenia unes condicions òptimes per acollir la fàbrica, bàsicament per la confluència del poderós riu Ebre —que en aquella època duplicava o triplicava fàcilment el cabal actual—, proveïdor d'energia elèctrica i gran via de comunicació, amb el ferrocarril com a flamant mitjà de transport, inaugurat el 1892, a més de la proximitat de les mines de lignit de Faió i Mequinensa.¹⁵ A partir de 1897, en convertir-se en una societat industrial per la implantació de la Societat Electroquímica de Flix, els flixancos van experimentar un seguit de canvis radicals, entre els quals el més significatiu es relacionaven amb una nova percepció del temps, tant en el sentit meteorològic com cronològic.

És evident que la meteorologia marca l'activitat agrícola. Amb la industrialització, la jornada “de sol a sol”, fluctuant segons els mesos, era substituïda per l'horari fix per a tot l'any i potser per a tota la vida, mentre que la diversitat de tasques estacionals (semar, plantar, esporgar, birbar, collir, segar, batre) donava pas a la repetició *ad nauseam* d'unes mateixes operacions i maniobres al llarg del dia i de l'any. L'individu passava a ser una extensió de la màquina, i s'havia d'ajustar a la cadena de producció com una peça més, tal com Chaplin retratava magistralment en la inoblidable seqüència de *Temps moderns* (1936). Aquesta serà la causa més important del sentiment d'alienació (*entfremdung*) de l'obrer, que analitzaren i criticaren teòrics socials com Marx o Kropotkin, a partir de les reflexions de Hegel. El treball, havia dit Hegel a la *Realphilosophie*, és el “fer-se cosa”, o el “fer-se objecte” del Jo,¹⁶ i aquesta és la millor manera d'expressar la transformació ontològica i psicològica que afectava el nou treballador industrial.

D'altra banda, es produeix un altre fenomen rellevant, en l'àmbit tant psicològic com sociològic: la banalització dels fenòmens meteorològics, que per als pagesos són substantius, determinants, perquè la pluja, el sol, el vent o la neu marquen la feina i intervenen decisivament en els processos productius agropecuaris i en la seva rendibilitat econòmica, atès que les collites depenen, quantitativament i qualitativament, de les condicions atmosfèriques. En canvi, l'obrer industrial pot viure —ha de viure— d'esquena a les variacions climàtiques, perquè el producte del seu treball depèn exclusivament de les regles i els procediments intrínsecs a la producció, sense oblidar un fet decisiu: que el seu salari també resta al marge de la meteorologia i que el percebrà tant si plou com si fa sol.

Aquesta escissió entre la persona treballadora i la Natura, aquest estranyament del Jo en relació amb el Món serà a la base de l'aparició de grupuscles naturistes, nudistes

i higienistes (antitabaquistes i antialcoholistes) que floririen a Flix, als anys 20 i 30, lligats a la cultura anarquista vigent en aquells anys (i que s'expressava en els noms dels infants: els Germinal, Floreal, Jazmín i Hèlios o les Atlàntida, Llibertat i Flora). Era un intent de retornar a la Natura, en una mena de reedició proletària de l'experiència cultural burgesa que havia protagonitzat la revolució romàntica, cent anys abans. L'home romàntic s'havia rebel·lat contra la idea de dominar la Natura que procedia de la revolució científica i proposava un retorn a la innocència de les coses mateixes, sense artificis. Per al treballador industrial la Natura jugarà aquest mateix paper: serà el lloc de retorn al temps del pagès, abans de les màquines, una ocupació complementària però fonamental, el lloc i el moment de retrobar-se amb la terra que han conreat tantes generacions que l'han precedit.

Quant al temps cronològic, cal recordar que en el tombant del segle va ser matèria de controvèrsies intel·lectuals de matemàtics i filòsofs que, de fet, eren la resposta a una qüestió que afectava totes les societats industrialitzades. Si la vida pagesa s'havia regit secularment per la claror diürna i s'estirava o s'escurçava amb les estacions, si la posició del sol i de les ombres que projectava donava la referència temporal, amb la industrialització, de sobte, el rellotge presidia totes les accions de la vida quotidiana, perquè marcava amb una exactitud implacable quan entrar i sortir de la fàbrica i, de retruc, les hores de les menjades, de l'esbarjo i del descans. Cap al 1900, el rellotge personal començava a ser d'ús massiu entre la població masculina de les societats industrials, al mateix temps que formava part del mobiliari domèstic.

El rellotge marcava la dicotomia dins/fora de l'espai productiu, a diferència de la pagesia i el camp on viu i treballa. A Flix encara s'empra la paraula *defora* per referir-se als camps de conreu, situats al *defora* de la muralla, però si les finques de conreu eren molt allunyades, a més d'una hora de camí, el pagès podia restar ocasionalment al tros tota la setmana, per aprofitar tota la claror del dia i estalviar-se el desplaçament. A la fàbrica, el dins/fora es traduïa en la distinció entre *otium* i *negotium*, que havia aparegut a l'antiga Roma, però que històricament havia estat reservada a les classes dominants i, de sobte, apareixia entre les classes populars, perquè l'obrer industrial es regia per un horari que no es correspon a la jornada del pagès (i que, fins i tot, es manté al marge de la successió natural dia/nit, quan s'imposen els tres torns diaris, ja que la cadena productiva no es pot aturar mai). Aquesta és la primera conseqüència de la modernitat laboral. Autors com Matei Malinescu¹⁷ i Robert Hugues¹⁸ han analitzat les conseqüències de la irrupció de la modernitat lligada a la doctrina del Progrés, amb l'oposició entre les dues concepcions del temps cronològic:

D'una banda, el temps del rellotge a què ens referíem. És el temps newtonià, absolut, objectivat, socialment mesurable, desplegat i percebut linealment per tothom i a tot arreu, propi de la civilització industrial. És un temps-mercaderia —ni que sigui una mercaderia barata— que com qualsevol altre valor de canvi té un preu calculable en diners i es ven i es compra al *mercat laboral*, una expressió que en si mateixa és prou explicativa.

D'una altra, el temps privat, la *durée* que el filòsof francès Henri Bergson analitzava a l'*Essai des données immédiates de la conscience*, aparegut el 1889, quan la segona revolució industrial avançava arreu d'Europa occidental i aviat arribaria a Flix. Bergson diu que el *temps* és una construcció humana per apprehendre el nostre entorn, mentre que la *durée*

és l'encadenament dels nostres estats interiors i resulta de la impressió de cadascú. És el temps imaginatiu, personal i subjectiu, on el subjecte es desvela com a tal, com a un *Jo* més o menys inserit en un *Nosaltres*. Naturalment, en el cas dels treballadors, la relació Jo-Nosaltres adquireix una nova dimensió en comparació amb l'individualisme burgès.

El temps d'oci (la *durée*) entre els treballadors tendeix a tenir una dimensió inter-subjectiva, oberta a la comunitat. La fundació dels Cors Clavé, el 1850, és la primera manifestació de l'associacionisme cultural dels obrers a Catalunya, de la necessitat de donar una sortida a l'oci del proletariat que no fos la taverna. Des de principis del segle passat i fins avui dia, la proliferació d'associacions culturals i esportives van ser un dels trets distintius de Flix. L'esport i la cultura s'instal·laren en el centre de la nostra vida quotidiana, com a conseqüència del prestigi que l'esport i la cultura assoleixen a les societats industrialitzades.¹⁹

Tanmateix, l'impacte de la Fàbrica sobre la societat flixanca va ser, sobretot, polític: significà el pas, en una vintena d'anys, de l'extrema dreta carlina a l'extrema esquerra republicana federal i anarquista. Flix havia estat un poble carlí des dels anys 30 del segle XIX, quan es constituí aquesta facció de l'absolutisme. A la Tercera Carlinada (1872-1876) es distingí un fill de la vila, que morí el 1887 a l'exili, a Clichy, prop de París: Josep Agramunt, *lo capellà de FLix*, un ultramuntà cruel i sanguinari que tenia força adeptes al poble, agrupats en torn de la poderosa família Oriol, tot i que els Castellví, de signe liberal, també tenien els seus simpatitzants. Però la lògica política de la Restauració va entrar en crisi a partir del 1900, l'any que la fàbrica arribà als 150 treballadors i quedà paralitzada per la primera vaga, que va durar tres setmanes. Després, seguiren un seguit de fets significatius: el 1904 s'inaugurà el Centre Republicà, el 1906 es creà el Foment Obrer, el 1912 aparegué la Unió Obrera, el 1913 l'esperit reivindicatiu arribà a les dones trencadores d'ametlles, que es declararen en vaga en protesta per les condicions laborals, el 1915 els republicanismes federal guanyà les eleccions municipals, el 1916 hi hagué una vaga dels obrers camperols i el 1919 hi hagué una gran vaga dels 250 treballadors de la fàbrica, que va durar dotze setmanes.²⁰ Vist amb perspectiva, el resultat és que, des de fa més de cent anys, Flix és un poble sociològicament d'esquerres, com s'anà demostrant a les conteses electorals (i amb la lògica excepció dels anys de la dictadura franquista, perquè els esquerrans eren morts, tancats, exiliats o a la clandestinitat).

Hi ha una conseqüència clarament negativa de la cultura del treball fabril: el fet evident que desapareix pràcticament l'esperit emprenedor que hi ha, per exemple, a Móra d'Ebre, a Gandesa o a Falset, al mateix temps que la producció agrícola esdevé una activitat residual, merament complementària. A Flix no hi ha hagut tradició de botiguers, ni de pagesos o de petits industrials, a causa de l'estabilitat laboral que ofería la fàbrica, amb una ocupació que, durant tres o quatre generacions, ha passat de pares a fills. S'ha instal·lat entre nosaltres un esperit funcional: ens hem acostumat a ser funcionaris de la fàbrica (per l'ocupació vitalícia), de la Central Nuclear, de l'Ajuntament, de la Generalitat o de l'Estat. Al mateix temps, però, hi ha un gust per la feina ben feta que es relaciona amb la fàbrica i amb el seu origen germànic. El nostre sentit del treball té inspiració luterana, amb el seu imperatiu de fer les coses com cal i d'excel·lir en l'ofici, especialment entre la gent gran, que encara recorda amb admiració el metodisme i la disciplina dels tècnics alemanys.

La distància social que s'establia entre tècnics i treballadors va ser ben aviat un incentiu per superar-la. Molts treballadors van decidir que els seus fills no s'embrutarien les mans com ells i estudiarien per ocupar els llocs dels químics i els enginyers alemanys. La progressió normal dels estudis entre les classes populars flixanques es va estroncar amb la guerra i la dictadura, però l'any 1942 ja hi havia un tècnic del poble que arribà a ser director de la fàbrica, entre 1970 i 1980: Josep Cervelló Rius. I, cap a primers dels 60, els fills dels treballadors començaven massivament a cursar el batxillerat al Colegio Libre Adoptado —nucli de l'Institut de Flix— que els tècnics havien fundat el 1963, per estalviar als seus fills els desplaçaments a Reus o a Barcelona. Però tot aquest procés també té una explicació ideològica. Per començar, l'obrer industrial ha de saber llegir, perquè la competència lectora en una instal·lació amb aparells i productes potencialment perillosos pot marcar la diferència entre la vida i la mort de l'operari i, a més, entre els treballadors, d'ideologia majoritàriament anarcosindicalista, aviat s'estengué el mite de la Il·lustració, amb el *Sapere aude!* kantian: la creença que amb l'estudi la llum de la Raó esvairia les tenebres de la superstició religiosa i conduiria a la redempció del proletariat, al progrés material i al progrés moral. Cal recordar que el març de 1919 ja s'editava a Flix la primera revista d'ideologia anarcosindicalista, el *Boletín de la Comarca*, i que la Societat Obrera comptava amb un teatre i una biblioteca des de 1920. Noves publicacions s'anaren succeint al llarg del segle passat: *Pàndols-Montsant*, d'ideologia militant franquista, *Antorcha*, *La Voz de Flix*, *La Veu de Flix*, *Tres i Dos Fanzin*, *Fòrum*, *Aljub*, a banda de les revistes de contingut polític d'existència efímera. De fet, podem parlar d'un veritable fetitxisme de la lletra impresa que es manifesta en la quantitat d'escriptors que ha donat la vila: Andreu Carranza, Albert Guiu, Montse Banegas, Joan Ferrús, Pere Muñoz, Josep Sànchez Cervelló, Josep de Flix, Laura Mur, Remei Franch, Francesc Visa o Carles Casadó, entre d'altres, constitueixen una petita Plèiade flixanca.

Un altre aspecte en què excel·leix el poble és per la seva cultura musical, amb desenes de joves que toquen instruments. És una realitat molt lligada a l'activitat iniciada per l'Orfeó de Flix, fundat el 1952, i que ha continuat l'Escola Municipal de Música (1981), des d'on a partir de la feina de Joan Baptista Sabaté (fins al 1993) i de Dolor Montagut i Alfons Guiu, han sortit figures com Xarim Aresté o els germans Bagés (Joan, Marcel i Genís), sense oblidar la veu plena de possibilitats d'Andreu Peral. Cal recordar que entre els anys 50 i 60 havien aparegut la banda Unió Musical i les orquestres Armonía i Pensilvania, i que posteriorment, als primers 70, els Flixer's amenitzaren les sessions de ball. Però la tradició musical de Flix està documentada a principis del segle passat i va conèixer una notable impuls als anys de la Generalitat republicana, amb músics com Josep Bagés (Pepi) i Ramon Alabart, que lideraren orquestres de jazz amb els suggeridors noms de Canongian's i My Honey Jazz, respectivament, que amb el franquisme van haver de castellanitzar-se.

El conreu del jazz a Flix, partir de 1931 —ni que sigui en la seva versió més edulcorada— indica un notable gust per la modernitat, perquè aquest nou estil musical americà tan trencador, entre la música popular i l'avantguarda, arriba a Barcelona —i a París— als anys 20. Aquesta passió per la novetat, per *être à la page* que, com recordava Robert Hugues, travessa Europa entre 1880 i 1930 i es manifesta en l'art avantgardista,²¹ semblava la resposta a un pensament del 1907 de Charles Péguy que surava en l'ambient: "Le monde a moins changé depuis Jésus-Christ qu'il n'a changé depuis trente ans."²²

Només cal recordar que el naixement de la Fàbrica és contemporani del motor elèctric Tesla, de la càmera Kodak i el pneumàtic Dunlop (1888), del motor Diesel (1892), del primer cotxe Ford (1893), del cinematògraf de Lumière, els raigs X de Roentgen i el radiotelègraf de Marconi (1895), del primer vol dels germans Wright (1903) i de la psicoanàlisi de Freud, el cubisme de Picasso i la relativitat d'Einstein.

El gust per la novetat arribava a la vila de la mà dels alemanys i es constituí en una característica de la seva gent, que sovint ha estat malinterpretada pels pobles veïns, que ens han acusat d'ostentosos i esnobs. O potser és que hem caigut, sovint, en l'ostentació i l'esnobisme, perquè amb la seguretat econòmica dels salaris de la indústria i avesats a conviure amb els avenços tecnològics, hem pogut accedir als nous productes de consum (electricitat, aigua corrent, ràdio, televisió, automòbils i xavalla tecnològica en general) al mateix temps que ho feien els urbanites i molt abans que ho fessin als pobles dels voltants. Per tant, l'antipatia amb què els *sembragulles* hem estat vistos des dels pobles veïns (*figots, robarrucs, mussols, caragols, raboses i garses*)²³ i des de la comarca en general té la seva explicació, perquè fins que ens han agafat el relleu els asconencs —amb l'arribada de la Nuclear— ens hem comportat sovint com els nous rics de la contrada, els insuportables veïns *tufats*, sofisticats i superficials.

Amb la implantació industrial, Flix esdevingué una societat culturalment complexa, molt abans que la resta de les Terres de l'Ebre i la majoria del país. La construcció de la Fàbrica va atreure una important immigració de mà d'obra, però sobretot la immigració que no es considera com a tal: la dels tècnics centreeuropeus. La creació del Barri Internacional, la primera colònia industrial química de Catalunya i de l'Estat, a partir del 1907, va aportar una multiculturalitat sorprenent per a l'època, amb presència majoritària d'alemanys, però també de suïssos, austríacs, francesos, romanesos, portuguesos, argentins, cubans i nord-americans. En realitat, la relació entre el Barri i el poble era escassa, tret de l'estrictament laboral, marcada per una mútua desconfiança, però certs costums com l'arbre de Nadal o l'ou de Pasqua van penetrar entre la població autòctona, la qual cosa indica una certa porositat entre els grups.

Als anys 30, es produí una important immigració d'origen espanyol, que s'accentuà a les dècades de 1950 i 1960 (amb andalusos, murcians, extremeños i castellans), mentre que a finals del segle passat i els primers de l'actual, el flux migratori és d'origen magribí, llatinoamericà i de l'Europa de l'est. En molts aspectes, Flix ha estat les Amèriques de molta gent forana que hi ha arrelat i que hi ha trobat una vida millor, amb majors oportunitats per a ells i els seus fills. En termes generals, els nouvinguts al llarg de tot el segle passat han prosperat perquè constitueixen la gent laboralment més activa i amb més empenta dels seus llocs d'origen i, sovint, també del seu lloc d'adopció. La societat flixanca ha estat, indubtablement, un model d'èxit, com s'ha demostrat en els darrers mesos del conflicte polític obert entre Catalunya i Espanya: si l'unitarisme s'ha mostrat com una opció minoritària és, perquè independentment dels seus orígens, en general, la gent se sent de Flix i pensa que Flix és un lloc de la nació catalana, que, com a tal, té dret a la independència.²⁴

La crisi demogràfica lligada a la crisi industrial ha provocat el sentiment concomitant a totes les crisis de tots els temps: l'enyor d'un temps més o menys idealitzat, que s'ha anat aguditzat a mesura que el monocultiu industrial ha mostrat les seves limitacions

econòmiques. Des de fa massa temps, Flix sembla viure del passat perquè tem un futur ple d'interrogants que no troben respostes, i una onada de nostàlgia s'ha instal·lat entre nosaltres, acompanyada dels tòpics literaris de l'edat d'or, el paradís perdut i l'*ubi sunt*: ens agrada recordar les grans revetlles d'antany, els carrers plens de gom a gom a les nits d'estiu, l'esplendor de les festes del Barri, quan la Fàbrica era la nostra deessa protectora, totpoderosa i nutricia, i érem l'enveja de tota la comarca. Durant vint-i-cinc anys hem recopilat desenes d'històries al premi literari "Lo Flix d'abans", relats carregats de tot l'enyor de l'ahir i, com la dona de Lot, correm el perill de convertir-nos en estàtues de sal de tant mirar enrere. A més, la memòria és molt selectiva i tendeix a maquillar el passat, a oblidar l'explotació laboral, la repressió franquista, les fuites de clor o la contaminació del riu. La sensació que s'ha instal·lat entre nosaltres és que morim d'èxit, perquè, a més, en els darrers cinquanta anys Flix ha produït més de mig miler d'universitaris, una xifra sorprenent per a un poble d'encara no quatre-mil habitants, incapaç d'absorbir aquesta explosió de talent.

4. Una incorporació tardana a la regió

Sembla clar que les Terres de l'Ebre són una de les regions naturals més definides de Catalunya i que si Flix forma part d'alguna regió, és de la ebrenc. Però hem vist que, històricament, la relació de Flix amb Tortosa, la capital secular de la regió, ha estat força complexa. En primer lloc, perquè la nostra condició de port fluvial de Barcelona va incomodar, i amb raó, els tortosins, tot i que la influència de Tortosa com a capital religiosa va ser decisiva en l'àmbit ideològic, com ho demostra l'arrelament del carlisme a casa nostra. Tanmateix —i aquesta és la segona consideració— amb l'auge del moviment obrer de Flix al llarg del segle xx, la connexió ideològica i política no va ser amb el tortosinisme, sinó amb l'anarcosindicalisme barceloní, de manera que *de facto*, fins el cop d'estat franquista Flix continuava sent mentalment un carrer de Barcelona.

Durant el nacionalcatolicisme, la influència del bisbat va ser notòria, lògicament, però tant des del punt de vista polític com mental, la incorporació de Flix a les Terres de l'Ebre es va produir de manera molt tardana. Durant els anys de ferro de la dictadura, després de la brutal repressió franquista que seguia les brutals purgues anarquistes i comunistes, Tortosa va viure enfonsada en la mediocritat i el populisme,

"LA CONJUNCIÓ DEL RIU I EL FERROCARRIL VA PROPICIAR L'APARICIÓ D'UNA SOCIETAT INDUSTRIALITZADA ENMIG D'UN EXTENS MEDI AGRARI I EL TRIOMF DE LA LOCOMOTORA SOBRE EL LLAGUT VA ALLUNYAR FLIX DE TORTOSA. A PRINCIPIS DEL SEGLE XXI, AMB LA LLUITA PER L'EBRE, S'INICIA EL RETROBAMENT, AMB LA INCORPORACIÓ MENTAL DE FLIX A LA REGIÓ, PERÒ ÉS UN CAMÍ PLE DE DIFICULTATS. [...] LA CARTA QUE HA DE JUGAR TORTOSA PER SEDUIR EL SEU HINTERLAND HISTÒRIC ÉS LA D'EXERCIR DE CRUÏLLA DELS PAÏSOS CATALANS —UNA REALITAT CULTURAL QUE PERSISTEIX A DESPIT DELS ESFORÇOS DEL REGNE D'ESPANYA PER DESTRUIR-LA."

a l'ombra de la catedral i de la Mare de Déu de la Cinta, tancada en si mateixa. Amb el retorn de Tarradellas, la creació del Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, el 1978, era un primer intent de reconeixement administratiu de la regió, però va ser una jugada política matussera i precipitada, que intentava seure a la mateixa taula des dels falangistes als comunistes, de manera que l'artefacte polític va fracassar i Flix, amb un ajuntament d'esquerres presidit per Pere Muñoz (PSUC), va girar l'esquena a una Tortosa encara massa tancada en si mateixa, malgrat els intents de Vicent Beguer (CiU) per homologar-la nacionalment.²⁵

El problema de les Terres de l'Ebre a finals dels segle xx era la conversió del riu en una mera anècdota geogràfica, un cop havia perdut el seu paper de gran artèria de les terres catalanes, que travessa, a causa de la construcció dels embassaments de Flix, Riba-roja i Mequinensa. Però quan tot semblava perdut per a la regió, l'estiu de l'any 2000 José María Aznar va aconseguir unir un territori esquinçat per la discòrdia, en anunciar el projecte de transvasament. La resposta dels ebrencs es va articular en torn de la Plataforma en Defensa de l'Ebre, amb el seu símbol, el nus antitransvasament i el seu lema "Lo riu és vida", que van passar a identificar la regió, perquè recorda la lluita per la seva reconstrucció des de la dignitat, a principis del segle XXI.

Als carrers de Flix es va organitzar una de les primeres manifestacions antitransvasament, la tardor de l'any 2000, i aviat es va evidenciar que allò que no s'havia pogut relligar en nom de la tradició ho aconseguiria el projecte de futur que proposava la Plataforma, amb les seves mobilitzacions pacífiques i coloristes que van ser el preludi de les grans manifestacions sobiranistes que s'anaren organitzant a partir de l'estiu de 2010. Perquè la lluita pel riu aviat va ser assumida per tot el país com a pròpia i va ser entesa com una modalitat de la lluita per la dignitat nacional. I va ser en aquest sentit que Flix va assumir el seu paper en la defensa de la regió ebrenc i de la nació catalana.

CONCLUSIONS

La geografia política és un producte de les comunicacions, i l'obstinació dels governs espanyols a evitar la connexió ràpida entre Barcelona i València —que deixaria Madrid enmig del no-res— n'és el millor exemple. La conjunció del riu i el ferrocarril va propiciar l'aparició d'una societat industrialitzada enmig d'un extens medi agrari i el triomf de la locomotora sobre el llagut va allunyar Flix de Tortosa. A principis del segle XXI, amb la lluita per l'Ebre, s'inicia el retrobament, amb la incorporació mental de Flix a la regió, però és un camí ple de dificultats, perquè Lleida, Reus i Barcelona exerceixen sobre la vila el seu poder d'atracció com a centres de comerç, de salut i d'oci, amb un clar avantatge sobre la capital de les Terres de l'Ebre. La carta que ha de jugar Tortosa per seduir el seu *hinterland* històric és la d'exercir de cruïlla dels Països Catalans —una realitat cultural que persisteix a despit dels esforços del Regne d'Espanya per destruir-la. Cal que no obli la seva situació privilegiada, que Cristòfor Despuig remarcava el 1557: "a igual distancia de les tres principals ciutats de la Corona i en la mateixa [...] de Mallorca".²⁶

NOTES

1. Aquest text és una ampliació de la conferència homònima que l'autor va dictar a Flix, el 27 de setembre de 2017, en el marc de les X Jornades Coneguem la Ribera d'Ebre.

2. Vid. VEGA I CASTELLVÍ, Xavier: *Terres de l'Ebre, frontera i frontissa*. Pròleg de Josep-Lluís Carod-Rovira. Pagès Editor, col·lecció Argent Viu, Lleida, 2017.
3. *Les rutes de Ponent, IV. El centre del món*. Pagès Editor, Lleida, 1990.
4. Totes les dades demogràfiques han estat extretes de l'Institut d'Estadística de Catalunya.
5. Sobre els moriscos a l'Ebre i el País Valencià, vid.: REGLÀ, Joan: *Estudios sobre los moriscos*. Ariel, Barcelona, 1974. Sobre els moriscos a l'Ebre: BIARNÉS, Carmel: *Moros i moriscos a la Ribera de l'Ebre (710-1615)*. Rafael Dalmau, Episodis de la Història, Barcelona, 1972. També: "Els mossos de reialme a les Terres de l'Ebre. L'administració de Galceran d'Albanell, batlle i alcaid de la batllia de Tortosa". *Manuscripts*, 28, Barcelona 2010, p. 103-140.
6. Vid. MUÑOZ, Pere: "De la Guerra de Successió a la Guerra dels Segadors", dins a MASIP LLOP, Jaume i MUÑOZ HERNÁNDEZ, Pere: *Flix al segle XVII*. Associació Cultural la Cana, col·lecció Lo Pedrís, Flix, 2018, p. 16.
7. Vid. FERRER I MALLOL, M. Teresa: "Flix, un port fluvial blader per a Barcelona. La compra de la baronia de Flix i la Palma l'any 1.400", a *Acta Històrica et Archaeologica Medievalia*, 2002, núm. 23-24, p. 465-507.
8. La revolta sarda contra els catalans, que dominaven el sud i l'est de l'illa, va estar promoguda per la família genovesa dels Dòria, i va suposar el trencament de l'aliança de vassallatge dels Arborea i el seu canvi de bàndol, el 1353. La pacificació de l'illa va suposar trenta anys de conflictitat i va exhaurir els conreus bladers.
9. L'expedició a Sicília de l'infant Martí, fill de Martí l'Humà, tenia l'objectiu de retornar la corona a la seva muller, la reina Maria de Sicília. Partí de Port Fangós, a Tortosa, amb un estol de cent vaixells que van prendre Palerm (1390) i va sufocar la insurrecció de la noblesa, que, tanmateix, va rebrotar amb intermitències fins el 1403, amb greus conseqüències per al camp sicilià.
10. Els Santcliment eren una de les famílies més importants de la ciutat de Lleida, des de mitjan segle XIII a finals del XIV. La seva fortuna procedia del comerç i de l'explotació de senyories com els d'Alcarràs, Sarroca, Llardecans, la Palma i Flix, que era la joia de la corona pel seu castell i el seu port fluvial. Un dels seus membres més eminents va ser Francesc de Santcliment, majordom a la cort del rei Joan I el Caçador.
11. Obra Completa, volum 3, Cossetània, Valls, 2007, p. 266.
12. MASIP, Jaume; MUÑOZ, Pere. *Flix al segle XVII*. La Cana, Flix, 2008.
13. MUÑOZ, Pere: *op. cit.*, p. 31.
14. *Ibidem*, p. 22-55.
15. Pere Muñoz ha fet dues aportacions fonamentals a la història de la fàbrica de Flix: *Alemanys a l'Ebre. La colònia alemanya de Flix (1897-1994)*, El Medol, Tarragona, 1994, i la coordinació del volum col·lectiu *Centenari de la Fàbrica. De la Sociedad Electro-Química de Flix a Erkimia, 1897-1997*. Ercros, Barcelona, 1997. Sobre el barri internacional, també: CERVELLÓ, Frederic; FORN, Clara: "El conjunt industrial de la fàbrica i la colònia química de Flix". *Miscel·lània del CERE* 19, Flix, 2008, p. 175-190.
16. HEGEL, G.W.F.: *Jenaer Realphilosophie*. Meiner, Hamburg, 1967, p. 197.
17. CALINESCU, Matei: *Five faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism*. Duke University Press, Durham, N.C., 1987.
18. HUGUES, Robert: *The shock of the New*. Alfred A. Knopf, New York, 2013.
19. A la fundació de la Societat Unió Obrera el 1919 i de la Unió Social —la seva rèplica dretana— el 1920, cal sumar-hi les iniciatives lligades a l'associacionisme esportiu al llarg del segle XX (futbol, tennis, ciclisme, handbol, bàsquet, hoquei, escacs, pesca, tir, caça, rem, motociclisme, senderisme, futbol sala, patinatge, etc.) o l'associacionisme cultural (orquestrades, bandes, grups musicals, teatre, clubs de lectura, protecció del territori, protecció del patrimoni històric, corals, associació de dones, associació de jubilats, ràdio, revistes, cicles de conferències, etc.). És un fenomen social d'una extraordinària riquesa que constitueix una raresa fora de l'àmbit estrictament urbà i que implica desenes de persones en les juntes de govern corresponents.
20. SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: "El moviment obrer", dins a MUÑOZ, Pere (coord.): *Centenari de la fàbrica*, p. 103-119.
21. HUGUES, R.: *The shock of the New*, *op. cit.*
22. Citat a HUGUES, R.: *op. cit.*, p. 9.
23. Renoms que denominen a la comarca els habitants de Flix, Riba-roja, Ascó, la Palma, Vinebre, la Torre i Garcia.
24. De les eleccions municipals de 2015 en va resultar un consistori plenament independentista: dels 11 regidors, 7 són d'ERC, 2 de CiU i 2 de Solidaritat. A les generals de 2016, el sobiranisme, amb un 71%, es va imposar a l'unionisme, amb un 27% (ERC 33%, ECP 19%, CDC, 19%, PSC 14%, PP 9%, Cs 4%). A les autonòmiques del 21D de 2017, el 79% dels escrutinis van ser per a opcions sobiranistes (ERC 37%, JxCat 30%, En Comú Podem 4%), mentre que l'unionisme va assolir un discret 21% (Cs 9%, PSC 9%, PP 3%).
25. VEGA I CASTELLVÍ, Xavier: *op. cit.*, p. 119-138.
26. DESPUIG, Cristòfol: *Els col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Curial, Barcelona, 1996, p. 22.